

PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA, 2006 tom 11, nr 2
s. 127–132

RECENZJA

Brian Hopkins (editor) Ronald G. Barr, George F. Michel, Philippe Rochat,
(associate editors) (2005), *The Cambridge Encyclopedia of Child Development*. Cam-
bridge UK: Cambridge University Press

IRMINA SZAFRAŃSKA

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Opublikowana po raz pierwszy w 2005 roku, *The Cambridge Encyclopedia of Child Development* (Encyklopedia rozwoju dziecka) przeznaczona jest, zgodnie z intencją jej twórców dla szerokiego grona odbiorców: studentów, badaczy, praktyków, pracowników społecznych, rodziców. Przygotowana pod redakcją Briana Hopkinsa, profesora psychologii z Uniwersytetu Lancaster, praca jest zbiorem haseł dotyczących różnych aspektów rozwoju dziecka. Hasła zostały przygotowane przez liczący ponad sto osób międzynarodowy zespół badaczy z Wielkiej Brytanii, USA, Holandii, Niemiec, Australii, Szwecji, Szwajcarii, Kanady i Norwegii. Choć pozycja liczy aż 670 stron, już we wstępie redakcja podkreśla niemożność poruszenia w tych ramach osobno wszystkich tematów związanych z rozwojem dziecka oraz przedstawia założenia, które zostały przyjęte dla zachowania spójności całej encyklopedii. Wiążą się one, po pierwsze, z koniecznością patrzenia na rozwój dziecka z perspektywy wielu dyscyplin naukowych (także tych dopiero kielkujących). Po drugie, podkreślają konieczność wyróżnienia danych na temat rozwoju dziecka płynących z badań prowadzonych w paradygmacie neuronauki. Autorzy deklarują podjęcie próby uchwycenia rozwoju na wielu płaszczyznach, nie zaś jedynie w przestrzeni konkretnych obszarów (np. rozwoju poznawczego, motorycznego czy społecznego). Z przedstawionych celów,

encyklopedia w największym stopniu realizuje pierwszy z nich – multidyscyplinarność w patrzeniu na problematykę rozwoju dziecka.

Encyklopedia składa się z siedmiu głównych części oraz szeregu dodatków. *Część pierwsza* – jest przedstawieniem historycznych teorii dotyczących rozwoju dziecka, których oddziaływanie pozostaje silne także współcześnie; *część druga* – dostarcza przeglądu metod badania rozwoju dziecka; w *części trzeciej* – znajdujemy aktualne relacje z badań nad rozwojem prenatalnym i neonatalnym; *część czwarta* – poświęcona jest opisowi współczesnych badań i aktualnych problemów związanych z rozwojem w późniejszym okresie, w przypadku niektórych zagadnień aż do okresu dorosłości; *część piąta* – jest zbiorem haseł dotyczących wybranych problemów związanych z rozwojem; w *części szóstej* – autorzy koncentrują się wokół zagadnień związanych z zaburzeniami rozwoju; *część siódma* wreszcie – zawiera próbę pokazania znaczenia multidyscyplinarności we współczesnych badaniach nad rozwojem. Wśród *dodatków* znajdujemy: biogramy kluczowych dla badań nad rozwojem postaci; aktualne dane dotyczące momentów wystąpienia kluczowych zdarzeń w rozwoju motorycznym; opis ilościowych metod statystycznych stosowanych w badaniach nad genetycznymi podłożami rozwoju; słownik podstawowych terminów.

Wprowadzenie do encyklopedii kreśli ramy,

w których mieścić się będą kolejne jej części. Pokazuje zatem historyczne koncepcje rozwoju (od starożytności do czasów współczesnych), sposoby rozumienia rozwoju ontogenetycznego i wreszcie założenia i problemy związane z podejściem inter-, multi-, między- i transdyscyplinarnym, z których każde w odmienny sposób nakreśla ramy współpracy badaczy reprezentujących różne dziedziny nauki.

Celem części **pierwszej** jest przedstawienie głównych charakterystyk tych propozycji teoretycznych, które według autorów najsilniej ukształtowały współczesną psychologię rozwoju. Omawiane są koncepcje: podkreślające rolę procesów dojrzewania, konstruktywistyczne, etologiczne, uczeniowe, psychoanalityczne, związane z nurtem badań nad teoriami umysłu i podejście związane z zastosowaniem struktur dynamicznych w badaniach nad rozwojem. Nieprzypadkowa wydaje się struktura tej części encyklopedii, którą rozpoczyna hołd zapomnianym mistrzom, a kończy przedstawienie młodziutkiego, liczącego niewiele ponad 10 lat podejścia. Przegląd ten rozpoczyna zatem rozdział autorstwa głównego redaktora całej encyklopedii – Briana Hopkinsa – poświęcony najbardziej odległym historycznie teoriom A. Gesella i M. McGraw, podkreślającym rolę dojrzewania. Autor zwraca uwagę, iż choć zazwyczaj w podręcznikach są one opatrywane komentarzem „wartościowe historycznie, lecz współcześnie nieużyteczne”, warto przyjrzeć się bliżej tym klasycznym propozycjom, by dostrzec ich współczesną wartość. Część pierwszą zamyka opis opierających się na założeniach płynących z nauk matematycznych koncepcji struktur dynamicznych.

Rozdziały znajdujące się pomiędzy tymi dwoma, w większym lub mniejszym stopniu spełniają to, co w przedmowie podkreślił J.S. Bruner: „Autorom tego dzieła, jak również jego redaktorom, pogratulować należy zachowania właściwej równowagi między tym, co ogólne a tym co szczegółowe” (s. xiii). Rozdział poświęcony koncepcjom konstruktywistycznym w dużej mierze koncentruje się na opisie podstawowych założeń neopiagetowskiej teorii rozwoju psychicznego. W teorii tej pia-

getowski konstrukt „schematu” jako atrybutu indywidualnego jednostki, zastąpiony zostaje konstruktem „umiejętności” (*skill*) będącej właściwością jednostki w kontekście. Rozdział ten, napisany przez M.F. Mascolo i K.W. Fischera, ogranicza się właściwie do opisu prac i rozważań samego Fischera, co pozostawia w czytelniku wrażenie jednostronności. Kolejny rozdział jest przypomnieniem klasycznych prac z obszaru etologii oraz podkreśleniem, iż wiele spośród odkryć dotyczących rozwoju zwierząt posiadało poważne konsekwencje dla rozważań nad rozwojem człowieka, np. nad przywiązaniem we wczesnym dzieciństwie. Autorzy wskazują etologiczne inspiracje współczesnych badań nad rozpoznawaniem twarzy czy rozwojem języka. Wadą tego rozdziału jest brak dokładnych wskazówek bibliograficznych, umożliwiających szybkie sięgnięcie do źródeł, z których pochodzą informacje na temat tych niezwykle ciekawych badań. Rozdział poświęcony teoriom społecznego uczenia się oprócz satysfakcjonującego przypomnienia źródeł (klasyczne koncepcje warunkowania czy prace A. Bandury), pokazuje także współczesne możliwości badań nad uczeniem się, płynące z obszaru modelowania sieci neuronowych. „Teoria psychoanalityczna jest żywa i ma możliwość wzbogacania naszego rozumienia rozwoju i psychopatologii. Możliwości te nie zostały w zeszłym stuleciu w pełni wykorzystane” (s. 83), twierdzi P. Fonagy w rozdziale poświęconym opisowi teorii psychoanalitycznych. Pamiętając o znaczeniu interdyscyplinarności dla współczesnych badań, autor przedstawia postulat integracji nurtu psychoanalitycznego ze współczesną psychologią poznawczą i neuronauką. Rozdział poświęcony teoriom umysłu N.H. Freeman rozpoczyna od przedstawienia trzech podstawowych obowiązków badaczy rozwoju: wytłumaczenie, dlaczego w poszczególnych etapach rozwojowych funkcjonowanie umysłu dziecka przybiera określone charakterystyki; odtworzenie dróg funkcjonowania umysłu dziecka; znalezienie powiązania między funkcjonowaniem umysłu dziecka i dorosłego. W rozdziale tym znaleźć można jedynie próby wywiązania się z drugiego spośród wymienionych zobowiązań, co pozostawić może

w czytelniku poczucie niedosytu.

Część **druga** encyklopedii porusza zagadnienia metodologii badań nad rozwojem. Część ta składa się z trzech segmentów: poświęconego technikom zbierania danych, tworzeniu planów badawczych oraz analizie danych. Część tę wieńczy rozdział poruszający problematykę ograniczeń natury etyczno-moralnej w badaniach nad rozwojem.

W obszernym pierwszym segmencie mieszczą się krótkie, liczące nie więcej niż pięć stron, opisy: obrazowania za pomocą rezonansu magnetycznego (MRI), wywiadu klinicznego i nieklinicznego, technik porównawczych badań międzykulturowych, porównawczych badań międzygatunkowych, testów rozwojowych, metod obserwacyjnych, metod eksperymentalnych, skal ocen i technik socjometrycznych. Duża liczba poruszanych problemów oraz fakt, że każde z haseł zostało przygotowane przez innego autora, mogą pozostawiać w czytelniku wrażenie przytłoczenia i chaosu. Różnice pomiędzy poszczególnymi hasłami dotyczą m.in. stopnia złożoności i aplikowalności omawianej techniki. Znajdujemy zatem opis technik porównawczych badań międzygatunkowych – pozwalających na obserwację poszczególnych elementów złożonych zachowań i identyfikowanie procesów integrujących te elementy; z drugiej strony zaś otrzymujemy opis technik samooceny i oceny rówieśniczej, przedstawiony w kontekście wąskich badań kompetencji i dobrostanu dziecka. Różnice te widoczne są także w samej konstrukcji haseł: część z nich, np. hasło poświęcone metodom obserwacyjnym, jest po prostu przedstawieniem procedury stosowania danej techniki; część, jak ma to miejsce w przypadku omówienia skal ocen, zbudowana jest wyłącznie na prezentacji wad i zalet techniki; część, jak w przypadku hasła dotyczącego MRI, łączy w sobie prezentację techniki wraz z przykładami badań, przedstawieniem jej ograniczeń i zastosowań. Jeżeli zatem potraktować poszczególne hasła z osobna, można znaleźć w nich interesujące informacje, jeżeli jednak szukać w encyklopedii ogólnego obrazu technik (czy metod) stosowanych w badaniach nad rozwojem, można go nie dostrzec.

Drugi segment jest prezentacją planów badawczych: badań epidemiologicznych, badań poprzecznych, podłużnych i skośnych, a także badań nad bliźniętami i dziećmi adoptowanymi. Szczególnie cenne wydają się autorom obecnie, w erze *Human Genome Project*, te ostatnie, które pozwolą na badanie związku konkretnych genów z oddziaływaniem środowiskowym.

Trzeci segment wydaje się szczególnie interesujący, gdyż prezentuje niezwykle aktualne sposoby analizy danych płynących z badań nad rozwojem. Znajdujemy tu opis modelowania wielopoziomowego (*multilevel modeling*), przedstawiony obrazowo na przykładzie longitudinalnych badań nad związkiem między przywiązaniem dziecka a wrażliwością matki. Użyteczna jest także prezentacja rodzajów modelowania strukturalnego (*structural equation modeling*), o którym niełatwo znaleźć wzmianki w literaturze polskojęzycznej.

Oddechem po części metodologiczno-statystycznej jest rozdział poświęcony etycznym problemom badań nad rozwojem. Na szczególną uwagę zasługuje znajdująca się na stronie 155 tabela przedstawiająca 10 problemów czy pytań, które warto sobie zadać zanim przystąpi się do badań, w których biorą udział dzieci.

„Jedna z istotnych różnic pomiędzy maszyną a istotą żywą polega na tym, że maszyna nie jest zdolna do funkcjonowania zanim nie zostanie zbudowana. Każde zwierzę musi funkcjonować budując same siebie” (s. 164) – autor cytuje we wprowadzeniu do części **trzeciej** encyklopedii wypowiedź S.F. Gilberta, wybitnego biologa rozwojowego. Część trzecia bowiem poświęcona jest opisowi budowania i funkcjonowania człowieka przed jego narodzinami oraz w okresie okołoporodowym. W części tej znajdujemy rozdziały poświęcone: opisowi prenatalnego rozwoju systemu mięśniowo-szkieletowego wraz z czytelną tabelą pokazującą najważniejsze w nim wydarzenia; opisowi – trymestr po trymestrze – normalnie przebiegającego rozwoju oraz jego zagrożeniom, związanym z oddziaływaniem czynników genetycznych i środowiskowych; wyjaśnieniu fenomenu ludzkiego porodu oraz znaczenia tego zdarzenia dla formułowania się więzi między

matką a dzieckiem; nakreśleniu portretu nowo narodzonego dziecka – funkcjonowaniu jego mózgu, możliwościom zmysłowym, złożonym zachowaniom i ich ewolucyjnemu znaczeniu. Część ta w największym stopniu spełnia warunki prostoty oraz klarowności i wydaje się rzeczywiście przeznaczona i użyteczna dla rodziców i innych osób zainteresowanych rozwojem z pobudek innych niż naukowe.

W kolejnej, **czwartej**, części znajduje się panorama rozwoju w okresie od wczesnego dzieciństwa aż, w przypadku niektórych haseł, po okres adolescencji. Część ta pokazuje rozwój w obszarach: poznawczym, percepcyjnym, motorycznym, społecznym, emocjonalnym, moralnym, mowy i języka, pamięci oraz uczenia się. Celem autorów było pokazanie także związków pomiędzy poszczególnymi obszarami. Kolejność rozdziałów oraz ich obszerność (rozwojowi poznawczemu, w przeciwieństwie do pozostałych obszarów, poświęcone są aż dwa rozdziały) wydają się podkreślać znaczenie, jakie przypisywane jest przez redakcję encyklopedii określonym dziedzinom. W związku z zainteresowaniami Briana Hopkinsa, redaktora pozycji *Motor Development In Early and Later Childhood* (1993), rozwój motoryczny doczekał się obszernego, bardzo współczesnego i interesującego opracowania. Gorzej wypada na przykład rozdział poświęcony rozwojowi moralnemu, jest on znacząco krótszy, opisuje niemal wyłącznie badania nad moralnością prowadzone w nurcie kohlbergowskim. Ponownie pojawia się problem możliwości dokonywania porównań między poszczególnymi rozdziałami, chociażby ze względu na opisywany w nich wycinek czasu: część z nich zawęża się do opisu pierwszych trzech lat życia, np. rozdział poświęcony rozwojowi emocjonalnemu, część rozszerza swe ramy aż do 18. roku życia, np. rozdział dotyczący rozwoju mowy. Wbrew zapowiedziom, w opracowaniach poszczególnych obszarów rozwoju stosunkowo niewiele informacji można znaleźć na temat powiązań pomiędzy nimi.

Kolejność przedstawiania poszczególnych zagadnień dotyczących rozwoju w pierwszych

czterech częściach encyklopedii jest w zasadzie powieleniem klasycznego podręcznikowego wzorca, widocznego np. w podręczniku Vasty, Haitha i Millera (1995). Dopiero część **piąta** odchodzi od utartego wzorca na rzecz alfabetycznej prezentacji wybranych problemów. Problemy te dotyczą zarówno rozwoju biologicznego, analizowanego głównie w kontekście badań nad rozwojem mózgu; motorycznego; poznawczego, zwłaszcza w odniesieniu do rozwoju uwagi czy inteligencji; społecznego, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska agresji i zachowań prospołecznych; czy wreszcie wpływu oddziaływań środowiska: rodziców, rodzeństwa i ośrodków dziennej opieki, na rozwój. Hasła przygotowane zostały przez wybitnych badaczy danej dziedziny. I tak na przykład, hasło poświęcone inteligencji napisane zostało przez R.J. Sternberga, poświęcone naśladownictwu przez A.N. Meltzoffa. Wśród 23 haseł (od agresji do temperamentu), znajdujących się w tej części, znaleźć można opisy o różnym poziomie szczegółowości i obszerności, co pozostaje w związku ze złożonością omawianego zagadnienia. O ile zatem hasło poświęcone rozpoznawaniu twarzy (*face recognition*) jest klarowaną i wyczerpującą prezentacją najnowszych badań nad tą problematyką, o tyle próba zmieszczenia na ośmiu stronach opisu najważniejszych zjawisk związanych z różnicami płciowymi (*sex differences*) wydaje się z góry skazana na niepowodzenie. Nie oznacza to, oczywiście, że znajdujące się na tych ośmiu stronach treści nie są cenne czy interesujące. Wśród przedstawianych informacji znaleźć można wreszcie akcent polski – prezentowane dane dotyczące dziewczęcej agresji pochodzą z badań prowadzonych w Finlandii, Izraelu, Włoszech i Polsce (Österman, Björkqvist, Lagerspetz, 1998).

Część **szósta** omawia problematykę zaburzeń rozwojowych – począwszy od autyzmu, na zespole Williamsa skończywszy. Znajdują się tu hasła dotyczące zaburzeń o różnej etiologii, różnym stopniu oddziaływania na funkcjonowanie człowieka, różnych perspektywach zaradczo-leczniczych. Część autorów koncentruje się na przedstawieniu, najczęściej hipotetycznych,

przyczyn, jak ma to miejsce w przypadku hasła poświęconego autyzmowi; część na przedstawieniu postaci klinicznej, np. hasło dotyczące zaburzeń zachowania; część na wpływie, jaki wywiera, np. ślepota, na rozwój. Są to zatem opisy zaburzeń o podłożu genetycznym (np. zespół Downa), ale także zaburzeń zachowania i uczenia się, głuchoty czy dysleksji. W części tej znaleźć można podstawowe informacje pozwalające na ogólne rozeznanie w obszarze zaburzeń okresu dzieciństwa – najbardziej chyba użyteczne dla rodziców i pedagogów pracujących z dziećmi. Pod warunkiem, oczywiście, że nie będzie skłaniać do uproszczonego czy nieuprawnionego ich diagnozowania.

W części **siódmej** znaleźć można hasła odnoszące się do dziesięciu dyscyplin naukowych, z którymi dyskutuje, korzysta z nich lub z którymi współpracuje psychologia rozwoju. Wśród dyscyplin dyskutujących z psychologią rozwoju odnajdujemy pedagogikę (czy edukację – *education*) i pediatrię. W obydwu poświęconym im hasłom dostrzec można ślady walki z psychologią, jako nauką próbującą arbitralnie narzucić swoje założenia tym dwóm niezależnym dyscyplinom. Szczególnie agresywny charakter wydaje się mieć, bardzo zresztą interesująco przygotowane, hasło dotyczące pediatrii. Psychologia rozwoju korzysta niewątpliwie z badań nurtu embriologii behawioralnej, która próbuje dochodzić do tego, skąd wywodzą się behawioralne zdolności noworodka; neuronauki, która w ramach nowego nurtu *Developmental Cognitive Neuroscience*, próbuje dostarczyć odpowiedzi na pytania dotyczące związku między rozwojem mózgu a pojawianiem się nowych zdolności behawioralnych; genetyki zachowania czy genetyki rozwojowej. Najbardziej widoczna zaś jest współpraca psychologii rozwoju z antropologią, umożliwiającą weryfikację tez dotyczących uniwersalności określonych zmian rozwojowych, czy z socjologią. Współpracę tę dostrzec można przy longitudinalnych projektach badań prowadzonych na bardzo szeroką skalę. W rozdziale poświęconym socjologii znaleźć można bardzo pożyteczną tabelę zawierającą skrócony opis, wraz z odesłaniem do

odpowiednich stron internetowych, dziewięciu prowadzonych współcześnie gigantycznych rozwojowych badań psychologiczno-socjologicznych (np. Early Childhood Longitudinal Studies-Birth – (ECLS-B)).

Wśród dodatków znaleźć można biogramy dwunastu wybitnych badaczy i myślicieli związanych z psychologią rozwoju, począwszy od tak oczywistych, jak Jean Piaget czy Lew Wygotski, do mniej może rozpoznawanych jak George E. Coghill czy Victor Hamburger – których łączy niewątpliwie wszechstronność intelektualna i zdolność do wykraczania poza wąskie ramy jednej dyscypliny naukowej. W siedmiu częściach encyklopedii zabrakło miejsca dla opisu ilościowych metod statystycznych stosowanych w badaniach nad genetycznymi podłożami rozwoju, dlatego też – nieco zaskakująco – znalazł się on wśród dodatków. Niewątpliwie cenny jest dodatek poświęcony współczesnym danym dotyczącym kamieni milowych w rozwoju motorycznym oraz wskaźników dojrzewania biologicznego. Inny dodatek stanowi obszerny, sześćdziesięciostronicowy słownik terminów, miejscami użyteczny, często jednak chaotyczny i ogólnikowy (np. hasło *child development*). Encyklopedię zamykają indeksy tematyczny, autorów oraz bibliografia – miejscami, niestety, jak wspomniano wyżej – niekompletna.

Lektura The Cambridge Encyclopedia of Child Development niewątpliwie wzbogaca wiedzę na temat rozwoju, choć założenie, że będzie ona równie cenna i użyteczna dla naukowca, studenta i rodzica, jest założeniem na wyrost. Stwierdzenie, sformułowane we wprowadzeniu, iż jest to pozycja wolna od żargonu naukowego, choć nie w przypadku każdego z rozdziałów, jest nazbyt optymistyczne. Znakomity pomysł stworzenia encyklopedii zbudowanej z niezależnych, choć powiązanych z sobą haseł, okazał się mieć zarówno wady, jak i zalety. Do pierwszych zaliczyć można brak wyczuwalnego elementu wspólnego, łączącego poszczególne części, czy może idei nadrzędnej wobec całości. Z drugiej jednak strony, zaletą jest możliwość wrywkowego korzystania

z zawartości publikacji, bez konieczności odnoszenia się do całości. Zatem, w zależności od oczekiwań czytelnika, lektura encyklopedii może stanowić źródło zawodu lub inspiracji. Choć nie ma chyba większego sensu tłumaczenia tej pozycji w całości na język polski, warto sięgnąć do oryginału lub umożliwić dostęp szerszemu odbiorcy do tłumaczenia choćby wybranych rozdziałów.

Na zakończenie należy wspomnieć o fantastycznym pomysle twórców encyklopedii związanym z przygotowaniem towarzyszącej książce strony internetowej (www.cambridge.org/hopkins). Obecnie znaleźć tam można dostęp do losowo wybranego rozdziału encyklopedii, niezwykle obszernego, stale rozbudowywanego, słownika, czy strony z adresami internetowymi najbardziej znaczących organi-

zacji zajmujących się problematyką rozwojową. Na razie w sferze planów pozostaje stworzenie na tej stronie szerokiego forum dyskusyjnego, na którym poruszane będą aktualne tematy związane z psychologią rozwoju. Jeśli plany te zostaną wprowadzone w życie, będzie to miejsce, do którego niewątpliwie warto będzie zaglądać.

LITERATURA